

Biskoppernes arbejde med Folkekirken's liturgi

af Peter Balslev-Clausen

Liturgiske ændringer skal som bekendt ske pga.. lidenskab for en ny liturgi og ikke pga. kedsomhed ved den forhåndenværende. Det er derfor med forventning, man læser det materiale, som for nylig er udsendt af de faggrupper, som landets biskopper nedsatte for tre år siden. Materialet består dels af en række rapporter, der kan findes på Kirkeministeriets og stifternes hjemmesider, dels af fire rigt illustrerede hæfter, kaldet »pixiudgaver« med titlerne »Gudstjeneste. Om gudstjenestelivet i Den Danske Folkekirke«, »Dåben kort fortalt«, »Nadveren kort fortalt« og »Hvem bestemmer? Overvejelser om forholdet mellem autorisation & frihed i Folkekirken's liturgi«.

Forventningen til materialet bliver skærpet og nysgerrigheden vakt ved at hæfterne med sammendragene af faggruppernes rapporter bliver kaldt »Pixiudgaver«. Navner et taget fra Forlaget Carlsen's små populære pixi-børnebøger. Som det fremgår af bagsiden af Forlaget Carlsen's pixibøger, er der tale om ”pixier for de små, pixier for de lidt større, pixier for dem, der lige har lært at læse selv”, og for at man ikke skal være i tvivl om, at der er tale om eventyrbøger, er der ved siden af denne tekst afbildet en dansende rødhåret alf eller trold - en ”pixie” betyder på engelsk en af de underjordiske, altså en nisse eller en trold . Man spørger sig selv, om det biskopperne vil med betegnelsen »pixibøger«, er at signalere, at der er tale om religionshistoriske billedbøger for børn i 7 – 9 – års alderen, eller om de vil signalere, at minirapporternes læsere, præster, organister, menighedsrådsmedlemmer og andre kirkegængere, åndeligt talt i bedste fald befinder sig i minikonfirmandalderen, og at evangelierne og Bibelens øvrige fortællinger for dem, hvad enten de ved af det eller ej, er spændende eventyr om nisser og alfer og trolde?

Gudstjeneste-hæftets forord nævner, at pixi-udgaven af faggruppens rapporter er en sammenfatning af rapporternes »centrale pointer«. Derfor er det naturligt at samle opmærksomheden om de fire hæfter og deres fremstilling af problematikken omkring Folkekirken's gudstjeneste og sakramenter.

Det er som bekendt Den Evangelisk-lutherske Kirke i Danmark, der er Den danske Folkekirke. Derfor er det den evangelisk-lutherske gudstjenesteforståelse, som folkekirken, dens biskopper, præster og menighedsråd er forpligtede på. Og derfor er det overraskende, at den lutherske gudstjenesteforståelse i det store og hele er fraværende fra »pixi«-bøgernes fremstilling. Det er et gennemgående træk, at der ikke tales om at holde, men om at »fejre« gudstjeneste. Rent sprogligt kan det næppe lade sig gøre at »fejre« gudstjeneste, da det i givet fald vil være selve gudstjenesten og ikke det, gudstjenesten handler om, man fejrer, og – hvordan fejrer man den syndserkendelse, der i en luthersk sammenhæng er en forudsætning for at kunne høre og forstå evangeliet og modtage

velsignelsen? Formodentlig er talen om at fejre gudstjeneste en afsmitning fra en Porvoo-lignende, ikke-luthersk gudstjenesteforståelse. I samme retning peger opdelingen af gudstjenesten i en ord-del og en nadver-del. For Luther – og for f.eks. Grundtvig – hænger hele gudstjenesten sammen som en ordets tjeneste, dvs. det Guds skaberord, der skaber, hvad det nævner. Til og med prædiken i en luthersk-grundtvigsk gudstjeneste forkyndes den virkelighed, der så at sige materialiseres i nadveren: Guds fællesskab og enhed med sin troende menighed (jfr. 1912-nadverbønnen). Både første og anden del af gudstjenesten handler om Guds ord, ellers ville nadveren i stedet for at være gudstjenestens højdepunkt være et fremmedelement i gudstjenesten. Det sammen kan man sige om dåben, der er en fokusering af Guds ord til den, der bliver døbt.

En luthersk gudstjeneste indledes med menighedens – og den enkeltes – syndsbeholdelse. Det er ikke for ingenting, gudstjenesten i Hans Thomissøns salmebog fra 1569 begynder med at menigheden synger Luthers gendigtning af Salme 130, »Af dybsens nød, o Gud, til dig« (DDS 496). Denne forståelse af syndserkendelsens betydning for modtagelsen og forståelsen af og troen på evangeliet, Guds ord, findes stadig i de to autoriserede indgangsbeder, men savnes i biskoppernes »pixi«-bog om gudstjenesten. Som bekendt gemmer Djævelen (jfr. »pixi«) sig i detaljerne. Således også her. I biskop Marianne Christiansens forord står der, at de første kristne samledes om søndagen, eller som de selv ville have sagt (jfr. ApG 20,7) »den første dag i ugen«, for at »læse, synge, takke, bede og spise sammen«. De første kristne har næppe læst, men fortalt og hørt evangeliet. Der står i Apostlenes Gerninger ikke noget om, at de takkede, men at de bad, ligesom den tekniske term for nadveren ikke var, at de kristne spiste sammen, hvad de måske også gjorde, når de kom sammen, men at de »brød brødet« (jfr. Luk 24,30 og ApG 2,42 og 467).

I forordet forklarer Marianne Christiansen ordet »liturgi« som en »offentlig handling«, hvorved liturgi bliver et absolut begreb uden egentlig sammenhæng. »Liturgi« betyder på græsk en offentlig tjeneste for en fyrste eller for folket, det vil i gudstjenestens sammenhæng betyde en tjeneste både for Gud og for menigheden, dvs. en handling, der formidler Guds ord til menigheden og menighedens ord – syndsbeholdelse, bøn, lovsang og tak – til Gud.

Allerede i forordet tales der om musik, her som menighedens svar til Gud på linje med handling og ord. Senere, i afsnittet »Musikkens rolle« uddybes musikkens rolle i gudstjenesten. Det hedder her, at »Musikken har en dobbelt funktion, den tjener ordets forkyndelse, og den forkynner selv.« Og det tilføjes, at »Mange mennesker oplever et følelsesmæssigt eller åndeligt møde med det guddommelige i musikken. Musikken har både sjælesørgerisk og forkyndende betydning, også ud over ordene.« I forlængelse heraf siges det, at »En del af gudstjenesten er instrumentalmusik. Musik uden ord. Her skal menigheden *kun* lytte og modtage. Hvis instrumentalmusik skal give mening

i gudstjenesten, er det ud fra den forudsætning, at musikken kan virke evangelisk, dvs. opbyggende, forløsende og trøstende på den, der lytter. Med et billede kan man sige, at himlen skal spilles åben i gudstjenesten. I gudstjenesten har musikken en dobbelt funktion: Den er **himmeltonen**, der kan åbne menneskers sind for det guddommelige. Den er også **livstonen**, hvormed mennesket kan give udtryk for sit trosliv.« Her har gudstjenestefaggruppen, repræsenteret af Jørgen Demant og Marianne Christiansen, der har sammenfattet faggruppens rapport, forladt de første kristne og henholder sig i stedet til pythagoræerne og deres musikforståelse, der bygger på antagelsen af en sfærernes harmoni, der så at sige kan indfanges af menneskers musik, vokalt og instrumentalt. Musikken kan have associationsværdi, for så vidt som den genkalder de salmers ord, som de henholdsvis melodier er knyttet til. Løsrevet fra denne sammenhæng har musikken kun stemningsskabende betydning, den kan ligesom dansemusik og militærmusik, der lægger op til dans og march, eventuelt kamp på liv og død, lægge op til en religiøs stemning, men bortset fra sin associationsværdi ikke være hverken evangelisk eller forkyndende. Englenes sang ved Betlehem julenat var netop ikke absolut musik, men en sang, hvor ordene bar melodien og ikke omvendt. Det var sang og ikke instrumentalmusik, hyrderne hørte.

I afsnittet »Gudstjenestens hvorfor« er udgangspunktet, at »Det kan være gavnligt at begynde med at overveje, hvorfor vi som evangelisk-luthersk kirke – fejrer gudstjeneste.« Det første svar, der gives på gudstjenestens hvorfor, er, »Gudstjeneste er gavegivning«: »Gud har vist sin kærlighed til mennesket gennem Jesus Kristus, Det er en gave, Gud giver, og menigheden svarer på denne gavegivning« fortsættes der, uden at det dog tilføjes, at det er Jesu Kristi død på korset som soning for vores synder, sammen med hans opstandelse fra de døde Påskemorgen, der er Guds gave til os. Til gengæld skal gudstjenesten tilrettelægges fra ende til anden sådan at »menigheden får fornemmelse for, at i dette rum og ved denne gudstjeneste deles der gaver ud – højtideligt, frimodigt, festligt og glædeligt.« Senere konkretiseres menighedens gavegivning som pengegaver »som udtryk for, at gudstjenesten rækker ud i verden og i sin kerne er gavegivning.« For, »Hvis gudstjenesten skal være sand og troværdig, må den vurderes på sin evne til at sætte sig ud over lukkethed og selvtilstrækkelighed.« I forlængelse af denne karakteristik på, hvad gudstjenesten er og skal være, slås det fast, at »gudstjenesten giver den bibelske grundfortælling videre«. Det er så sandt, som det er sagt, bortset fra, at »videregivelsen« af den bibelske grundfortælling traditionelt er sket uden for gudstjenesten, i hjemmene, i folkeskolen og i søndagsskolerne, sådan at børn og voksne, når de kom i kirke, genkendte de fortællinger, de allerede kendte, og derfor glædede sig over også at møde i kirken. Det bliver ikke sagt direkte, men ligger i detaljer og mellembemærkninger, at det er gudstjenesten, der gør mennesker kristne, og ikke i forvejen kristne mennesker, der holder gudstjeneste, en i virkeligheden højkirkelig tankegang: også her spørger Porvoos snigende katolisering af folkekirken. Kapitlet konkluderer med, at »Gudstjeneste er skikkelse«, dvs. at »I gudstjenesten

får evangeliet krop,« idet »Gudstjeneste er iscenesættelse af evangeliet, og scenografi og koreografi har betydning for modtagelsen, for forkyndelsen. «

Lidt senere i hæftet får læseren at vide, at »Gudstjenesten er et rituelt rum, hvor mennesket gør tro.« Gudstjenesten er handlinger, og »Gennem gudstjenestens handlinger opfyldes dens mål: At danne mennesket i den treenige Guds billede.« Et lidt overraskende teologisk nybrud i betragtning af, at det allerede i Skabelsesberetningen konstateres, at Gud skabte mennesket i sit billede (1.Mos 1,27), men det ser biskopperne og deres liturgiske faggruppe åbenbart bort fra. Det medgives dog, at »Det kræver noget af liturgien. ... Derfor består liturgisk arbejde hele tiden i at kunne forholde sig til det dobbelte spørgsmål: Kan liturgien dét, der er dens mål: at forvandle menneskets sans og sind?« Det læseren her er vidne til, er i virkeligheden en folkekirkelig omformulering af det messeoffer, som hele Luthers liturgiske arbejde gik ud på at erstatte med forkyndelsen af Guds ord. Ad bagvejen genindfører biskopperne og deres faggruppe en klassisk gerningsretfærdiggørelseslære.

Selvom meningen med »Pixi«-udgaverne af faggruppernes rapporter er at give læserne, først og fremmest præster, kirkelige medarbejdere og menighedsrådsmedlemmer, en letlæselig fremstilling af de mere fyldige rapporter, er det ikke altid lige let at følge tankegangen, som det fremgår af den tekstboks, der har overskriften »Flow«. Her står der, at »Når vi er i tiden uden at bemærke den, kan man sige, at vi er i et flow. Vi er nærværende og opmærksomme, for vi mærker, at det, der sker, angår os. Det er det, vi [dvs. biskopperne og faggrupperne] gerne vil opnå i gudstjenesten, et nærvær og en optagethed. ... For at vi kan skabe et flow i gudstjenesten, er der mange ting, der skal spille sammen.« Derfor kræver det »liturgisk sans, viden, opmærksomhed og samarbejde at forbedre gudstjenesten, så den får et godt flow.« Målet med det liturgiske arbejde er altså tilsyneladende, at gudstjenestemenigheden skal være både bevidst og ubevidst på samme tid om, hvad den er med i. Man får det indtryk, at man, hvis man vil arbejde med liturgi, skal være både amatørteolog og amatørfilosof.

Et afsnit i »pixi«-hæftet om gudstjenestens liturgi er helliget »Andre gudstjenester«. Der opregnes en lang række forskellige gudstjenester. De eneste, der mangler, er vist fængsels- og feltgudstjenester. De fleste af de nævnte gudstjenester er fast praksis mange steder og frembyder, med den frihed der i praksis er for at holde alternative gudstjenester, næppe nogle problemer for de implicerede. Kun et par af de nævnte alternative gudstjenester skal derfor nævnes her. Den ene er såkaldte »migrantgudstjenester«. I disse år bliver det nemlig, som det siges, »vigtigt, at kirken kan inkludere kristne migranter, der gerne vil være en del af gudstjenestelivet.« Formodentlig er kun ganske få af de kristne migranter, der kommer til Danmark, lutheranere, men tilhører andre kirker, hvis gudstjenester de allerede kommer til. Folkekirken kan låne de menigheder, der endnu ikke

har egne kirker, kirker og menighedslokaler, og bør gøre det, men Folkekirken skal ikke blande sig i immigranternes gudstjeneste- eller menighedsliv, og slet ikke, hvis vi ikke bliver spurgt. Folkekirken bør i stedet tilbyde ikke-kristne immigranter missionsgudstjenester, der bliver holdt med immigranternes sprog, men det skriver biskopperne og deres faggrupper ejendommeligt nok ikke noget om.

I stedet skriver de om »Lægmandsgudstjenester«, ikke at forveksle med de degnegudstjenester, der afholdes på Færøerne, de færøske degne er netop ikke lægmænd, men kirkelige embedsmænd med en særlig opgave. Lægmandsgudstjenesterne er uden nadver, men med prædiken, der »kan være oplæsning af allerede skrevne prædikener eller samtaler om søndagens tekst.« Her må biskopperne og deres faggruppe have misforstået noget. En prædiken er en forkyndende tiltale og ikke en samtale. Ønsker man at samtale om søndagens tekster, kan man, sådan som det også praktiseres mange steder ud over det ganske land, mødes til samtalemøder, bibelkredse og studiekredse i ugens løb.

I det følgende afsnit, »Ord«, fortsætter »pixi«-teksten med at blande begreberne sammen. Som indledning nævnes det, at Jesus både læste fra Bibelen og prædikede i synagogen. På samme måde gør efter biskoppernes og faggruppens opfattelse »oplæsning af Bibelen ... ordene tilgængelige for alle,« og der fortsættes: »Til en del gudstjenester bruges frivillige lægmandslæsere. Det er med til at understrege, at ordene er menighedens. Det er noget, vi er fælles om.« Den traditionelle lutherske opfattelse er ganske vist, at Bibelens ord er Guds ord og at menighedens ord følger efter i bønner og salmer, sådan som teksten da også fortsætter. »Men,« læser man nemlig videre, »ordet er ikke blot i læsninger og prædiken, det er også i bønner og salmer, ja, nogle forskere [det siges dog ikke hvilke] taler om, at man kan tale om **det spiste ord, det vaskende ord, det sungne ord, det bedte og det læste ord**« (udhævnningen »pixi«-hæftets). Der fortsættes med at konstatere, at »Den bibelske forståelse af ordet er, at det kan sætte en verden – og os – i bevægelse. Ord er handlinger. Ord har magt. Derfor er arbejdet med sproget i alle gudstjenestens led væsentligt.« Umærkeligt forsvinder forskellen mellem Guds ord og menneskers ord, og tilbage står en fornemmelse af, at det, der er tale om, og som bærer gudstjenesten, er menneskers og ikke Guds ord.

Et særligt afsnit er helliget prædikenen. Af en eller anden grund benytter »pixi«-hæftets forfattere lejligheden til at fortælle, hvor mange, der går i kirke i Folkekirkens kirker ud over landet, nemlig 58,82 kirkegængere i hver kirke hver søndag, et tal der overrasker og næppe er helt i overensstemmelse med virkeligheden, men som tyder på, at der ikke er den store folkelige utilfredshed med kirken og dens gudstjenester.

Der nævnes i en tekstboks »Fem træk ved prædikenen i dag«. For det første oplyses det, at »prædikenen ... hen over de sidste år [er] blevet kortere«, at »Prædikenen ... ikke længere [har] den

eksklusive plads som gudstjenestens højdepunkt,« og at »Det kendetegner mange prædikener, at de åbner for en refleksion over en del af menneskets eksistens med en afsluttende opbyggelig pointe.« Til sidst konstateres det, at »Tidligere tiders belærende prædikener og prædikener, som brugte en stor del af tiden til at bearbejde det bibelske stof, er blevet sjældnere. Ligeledes er det blevet sjældent at tale om temaer som det evige liv og dommen.« Man fristes til at spørge, hvor det lutherske er blevet af, og til at citere Grundtvigs tema fra hans dimisprædiken 1810 over Rom. 1,16: »Hvi er Herrens Ord forsvundet af hans Hus?« Her er virkelig noget at arbejde videre med for dem, der gerne vil forbedre gudstjenesten.

I en yderligere tekstboks forklares ordet »prædiken«, som kommer af »det latinske ord *praedicatio*, der betyder at forkynde, kundgøre eller udråbe noget, der forandrer virkeligheden for tilhørerne.« Derefter oplyses det, at »I teologien bruger man ordet homilitik om teorien om prædikenen og kunsten at prædike. Det kommer af det græske ord *homilein*, der betyder samtale.« Slår man op i C. Bergs græsk-danske ordbog, får man at vide, at *ὁμιλία* (substantiv og ikke verbum som i pixi-teksten) betyder »samtale, overtalelse, undervisning«, men at det også kan betyde »ægteskabelig omgang«. Det sidste burde pixi-hæftets billedredaktion have været opmærksom på. Så havde man ikke bragt et billede af en ret opstemt udseende mandlig præst som illustration til prædikentekstboksen.

I det følgende afsnit om »Bøn« forklares det, at »I bønnen henvender vi os til Gud og udtrykker vores tak, vrede, glæde, sorg, undren.« Man kunne have nøjedes med at skrive, at en bøn også i gudstjenesten er – en bøn.

Efter afsnittet om bøn følger et afsnit om sang og musik. Om salmesangen siges det, at »Sang er en måde for mennesker at vise glæde og taknemmelighed. Vi kalder det lovsang. Lovsangen udtrykker tak, glæde og forundring og troen på at Gud elsker verden og mennesket«. Man burde have tilføjet, at lovsangen (jf. engelsk »love-song«) også er et udtryk for menneskers kærlighed til Gud (jfr. Mark 12,30). Det pointeres, at »Salmesangen manifesterer det almindelige præstedømme, fordi alle lægger stemme til forkyndelsen«. Det er rigtigt, at salmesangen manifesterer det almindelige præstedømme, men salmesangen er netop ikke forkyndelse, da forkyndelsen retter sig mod mennesker, og salmesangen retter sig mod Gud!

Der tales videre i afsnittet om, at »der er grøde i sangen rundt om i landet«. Det er rigtigt nok, at der er grøde i salmesangen, men den almene folkelige sang er mere eller mindre ikkeeksisterende i dag, i høj grad som følge af Folkeskoleloven af 1975, hvilket betyder, at den kirkelige sang ikke i samme grad som tidligere kan bygge videre på den folkelige sang. Det burde også være nævnt i afsnittet om salmesangen, at en af de vigtigste grunde til, at menigheden kan føle sig fremmedgjort i gudstjenesten er mange organisters manglende evne eller vilje til at akkompagnere salmesangen,

sådan at den i vid udstrækning ikke sangvante menighed kan synge med på salmerne, en væsentlig grund til at kirkesangerne, især i byerne, i tiltagende grad har overtaget salmesangen fra menigheden. Og hvor bliver manifestationen af det almindelige præstedømme så af?

I en tekstboks om »Salmernes teologi« siges det, at »Det, der synges ind, bliver normdannende for vores forståelse af evangelium og kristendom.« Bortset fra at teksten forveksler teologi med socialpsykologi, er det, der siges, rigtigt, hvis menigheden ikke alene synger, men også læser salmerne. Når man synger salmer, som man ikke kan mere eller mindre udenad, kan man kun overskue et par linjer ad gangen, og får derfor ikke nogen sammenhængende forståelse af salmeteksten.

Afsnittet om »Musikkens rolle« er nævnt ovenfor. Derefter følger et afsnit om »Fællesskab«. Med skjult reference til Grundtvigs salme »Kirken den er et gammelt hus« siges det, at kirken ikke er en bygning, men at kirken er de kristne, og det tilføjes, »At vi er *levende sten*, som tilsammen udgør kirken, er Helligåndens værk. Det er [Hellig]ånden, der skaber det kristne fællesskab [og] Det fællesskab kommer til udtryk i gudstjenesten.« Der tales derefter om, at kirken er et fællesskab mellem Gud og mennesker, både lokalt og globalt. I en tekstboks opregnes de kirkelige medarbejdere, der er engagerede i gudstjenestens gennemførelse. Af en eller anden grund har man glemt at nævne kordegnen, som beder ind- og udgangsbøn, og som er præsten behjælpelig med stort og småt i løbet af gudstjenesten. Til gengæld er der et særligt afsnit om »Frivillige«, ikke de almindelige kirkegængere, men lægfolk, der har forskellige funktioner i gudstjenestens løb, som regel i præstens eller kordegnens sted, og det tilføjes, at »Menighedens [dvs. de frivillige lægfolks] medvirken understreger det lutherske princip om, at gudstjenesten er menighedens.« Hvilket er både rigtigt og forkert. Også de ansatte (præst, organist, kordegn osv) er en del af menigheden, men med særlige funktioner. Når lægfolk overtager en eller flere af disse funktioner, træder de ind på samme linje som de fastansatte, som de erstatter. Igen gemmer de højkirkelige tendenser, her skellet mellem præsten og de andre ansatte på den ene side og menigheden på den anden side, sig i detaljen.

I afsnittet »Rum til kirke« overvejes det, hvilken indretning en kirke, dvs. et gudstjenesterum, bør have. Der gives ikke forslag til, hvordan et gudstjenesterum bør indrettes, men en række muligheder, der mere eller mindre er blevet afprøvet i Folkekirken i løbet af den sidste generation eller to, nævnes. Nogle vil gerne sidde i rundkreds og se de øvrige kirkegængeres »ansigter og hænder og måske nemmere kunne bevæge sig rundt« end det er muligt med faste bænke- eller stolerader. Andre vil gerne undvære prædikestolen, »for at præsten ikke hæver sig over menigheden, er tættere på og kan bevæge sig frit,« men glemmer, at prædikestolen ikke er til for at præsten kan føle sig hævet over menigheden, men for at menigheden, også de nede bag ved, kan både se og ikke mindst høre præsten. I øvrigt er det ret upraktisk, at præsten bevæger sig frit frem og tilbage i kirken. Det

vil betyde, at han eller hun en stor del af tiden vender ryggen til menigheden, for slet ikke at tale om, hvor præsten så skal have sine bøger og sit manuskript.

Herefter følger et afsnit om »Liturgisk dannelse«, hvor man efterlyser en »klarere liturgisk bevidsthed hos alle involverede,« for »at gøre alle involverede bedre til at se, hvad der den gode gudstjeneste [!] er.« Der opregnes en lang række forudsætninger for, at man rundt omkring i sognene kan arbejde optimalt med gudstjenesteudvikling. Her som så ofte er det oplysende at se, hvad der ikke er nævnt: Menighedsrådsmedlemmernes bibelkundskab, præsten som prædikant og organisten som akkompagnatør, dvs. de ting, der tidligere blev anset for vigtigst for det, der her kaldes »liturgisk dannelse«.

Til sidst slås der til lyd for oprettelsen af et liturgisk center i lighed med, hvad man har i Norge og Sverige. Centrets opgave skulle være at understøtte et stadigt, fortsat liturgisk udviklingsarbejde. Man spørger sig selv, hvad gjorde man tidligere, da man ikke forestillede sig, at gudstjenestens liturgi hele tiden skulle ændres og udvikles. Man var i det store og hele tilfreds med en ret enkel liturgi, sang med på salmerne og hørte efter, når præsten prædikede, som regel ret bibelsk, og man gik til alters med tilhørende skriftemål og afløsning to gange om året, forår og efterår. Og så levede man et åndeligt liv i hjemmene, læste i Bibelen og i gamle og nye prædikensamlinger, ligesom man sang salmer, hvoraf man kunne mange udenad, sådan at man kunne synge dem, når man arbejdede eller vandrede ud over markerne. I mange hjem holdt man morgensang ligesom i skolerne og bad bordbøn. Desuden sang børnene i skolen hver dag salmer og fik fortalt bibelhistorie. Tilhørte man Indre Mission havde man gudstjenestelignende møder i missionshuset, og var man grundtvigianer sang man salmer og fik fortalt bibelhistorie på højskolerne og i forsamlingshusene. Hvortil kom, at præsten var en flittig gæst hos folk i sognet og tog syge og deres familier til alters i hjemmet.

I dag skal det hele foregå i kirken med den virkning at gudstjenesten og forventningerne til gudstjenesteliturgien bliver overbelastet, samtidig med at det realistisk set er de færreste, der kommer i kirken og dermed bliver fortrolig med gudstjenesten. Stadig er det sådan, at de fleste børn bliver døbt og konfirmeret, og mange kommer i kirke til Jul. Men, bliver gudstjenestens liturgi hele tiden ændret, bliver de, der ikke går i kirke bare nogenlunde regelmæssigt, fremmedgjort for gudstjenesten. Hvis reglerne for fodbold og håndbold hele tiden blev ændret, ville de fleste også blive fremmedgjorte fra det spil, de oprindeligt var oprigtigt optaget af. En almindelig fodboldkamp er med de samme regler ny og spændende hver gang. Det samme er en almindelig gudstjeneste, hvor rammerne er de samme fra gang til gang, men hvor indholdet ikke er ens to søndage i løbet af kirkeåret, ja i løbet af et helt menneskeliv. Oplevelsen af en luthersk-evangelisk gudstjeneste står

og falder med, om bibeltekster, salmer og, ikke mindst, prædiken ægte og autentisk afspejler syndens og nådens virkelighed. Derfor kunne man ligeså godt gå tilbage til den enkle gudstjenesteform, der blev autoriseret med *Den danske Salmebog* fra 1953, og så koncentrere sig om det, der er menighedens opgave i en evangelisk-luthersk gudstjeneste, nemlig at høre efter, når der bliver læst og prædikeret, og synge med på salmerne. Så ville man også kunne spare alle de mere eller mindre faste stillinger, som oprettelsen af et liturgisk center vil medføre.